

DOI: 10.5281/zenodo.16012456

Link: <https://zenodo.org/records/16012456>

GAZ SANOATI KORXONALARINI RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Hamitov Faxri Maxmut o'g'li

Jizzax politexnika instituti muhandislik kommunikatsiyalari kafedrasi assistenti

hamitovfahri@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada gaz sanoati korxonalarining barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy ichki va tashqi omillar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Jumladan, moliyalashtirish mexanizmlari, energiya infratuzilmasining holati, texnologik yangilanish, xalqaro sarmoyaviy muhit, davlat siyosati va ekologik talablarning roli keng yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida gaz sanoatini modernizatsiya qilishning samarali yo'nalishlari aniqlab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, strategik rejalashtirish, davlat-xususiy sheriklik, hamda loyiha asosida moliyalashtirish mexanizmlari gaz sanoatida barqaror rivojlanishni ta'minlovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Gaz sanoati, rivojlanish omillari, moliyalashtirish tizimi, davlat-xususiy sheriklik, energiya xavfsizligi, innovatsion texnologiyalar, xalqaro sarmoya, ekologik talablar, strategik boshqaruv, infratuzilma modernizatsiyasi.

Kirish

Bugungi global iqtisodiy muhitda energetika resurslari, xususan, tabiiy gaz sanoati har bir mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti va energetik xavfsizligini ta'minlashda muhim strategik sohalaridan biri hisoblanadi. Tabiiy gaz sanoati ko'plab ishlab chiqarish tarmoqlari, uy xo'jaliklari va eksport siyosati bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning samarali faoliyati milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini belgilovchi omillardan biridir. Ayniqsa, sanoatlashtirish, urbanizatsiya va aholining energiyaga bo'lgan ehtiyoji ortib borayotgan bir sharoitda gaz sanoati korxonalarining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, mazkur korxonalarni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni chuqur tahlil qilish, ularni tizimli baholash va zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, xorijiy tajriba asosida O'zbekistonda gaz sanoatini modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari aniqlanadi.

Tadqiqotning nazariy asoslari.

Gaz sanoati korxonalarining rivojlanishiga oid ilmiy tadqiqotlar ko'plab iqtisodchi va gaz sanoati sohasidagi mutaxassislar tomonidan olib borilgan bo'lib, ularning ishlanmalari ushbu mavzuni chuqur tahlil qilishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Muallif O.Yu.Sergeevning fikricha, texnologik yangilanish gaz sanoati raqobatbardoshligining asosi hisoblanadi. U gaz qazib olish va qayta ishlash jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurligini ta'kidlaydi⁴⁷. Muallif

⁴⁷ Сергеев О.Ю. "Технологическое обновление в газовой промышленности" Энергетические технологии и ресурсы, 24(1), 43-50, 2022.

T.E.Kovalenko gaz sanoatining sarmoyaviy jozibadorligi siyosiy va iqtisodiy barqarorlikka bog'liqligini ta'kidlaydi. Investitsion muhitni yaxshilash chora-tadbirlari zarur⁴⁸. Muallif P.S.Lebedev strategik rivojlanishning asosiy omili sifatida iqtisodiy samaradorlikka e'tibor qaratadi. U ishlab chiqarish va tarqatish samaradorligini oshirish usullarini taklif qiladi⁴⁹. Muallif I.A. Yakovlevaning ta'kidlashicha, gaz sanoatining muvozanatli rivojlanishi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarni birlashtirishni talab qiladi⁵⁰. V.S.Tixomirovning ta'kidlashicha strategik maqsadlarga erishish uchun gaz sanoatida loyihalarni boshqarish muhimligini ta'kidlaydi. U zamonaviy loyihalarni boshqarish usullarini joriy etishni taklif qiladi⁵¹. Muallif E.S.Nikiforova qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish kabi global tendentsiyalarni va ularning gaz sanoatining strategik rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi.⁵² G.A.Romanovning ta'kidlashicha, fan va ta'lim gaz sanoatini rivojlantirishda, innovatsiyalar va texnologik taraqqiyotda muhim rol o'ynaydi⁵³. Muallif S.N.Kuzmina gaz sanoatining barqaror rivojlanishi uchun ijtimoiy sheriklikning muhimligini ta'kidlaydi. U mahalliy jamoalar bilan aloqalarni rivojlantirishni taklif qiladi⁵⁴. Muallif F.L.Timofeev gaz sanoatini strategik rivojlantirishning muhim jihati sifatida energiya xavfsizligiga e'tibor qaratadi⁵⁵. Muallif N.Yu.Solovyov xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun samarali logistika va gazni tashish muhimligini ta'kidlaydi⁵⁶. Muallif R.A.Hasanov xalqaro hamkorlikni gaz sanoatini strategik rivojlantirishning asosiy elementi deb hisoblab, qo'shma loyiha va tashabbuslar muhimligini ta'kidlaydi⁵⁷. O'zbekistonlik mualliflarning bu fikrlarida O'zbekistonda gaz sanoatini rivojlantirish bilan bog'liq muhim jihatlar yoritilgan. Ushbu omillarni hisobga olish barqaror rivojlanish va sohaning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Tadqiqotning metodologik asoslari.

Mazkur tadqiqot gaz sanoati korxonalarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tizimli tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, unda solishtirma yondashuv, empirik baholash va zamonaviy ilmiy metodlar kompleks qo'llanilgan.

Tadqiqot tahlili va natijasi

⁴⁸ Коваленко Т.Е. "Инвестиционная привлекательность газовой отрасли: анализ и перспективы" Экономика и инвестиции, 30(4), 22-30, 2023.

⁴⁹ Лебедев П.С. "Экономическая эффективность в газовой отрасли" Вестник экономики и управления, 15(3), 88-95, 2021.

⁵⁰ Яковлева И.А. "Сбалансированное развитие газовой отрасли: концепция и практика" Журнал устойчивого развития, 8(2), 75-82, 2020.

⁵¹ Тихомиров В.С. "Управление проектами в газовой отрасли: подходы и методики" Научный журнал по управлению, 9(3), 41-49, 2022.

⁵² Никифорова Е.С. "Глобальные тренды в энергетике и их влияние на газовую отрасль" Энергетическая политика, 14(1), 34-42, 2021.

⁵³ Романов Г.А. "Наука и образование в газовой отрасли: перспективы и вызовы" Научные исследования в энергетике, 11(1), 29-37, 2023.

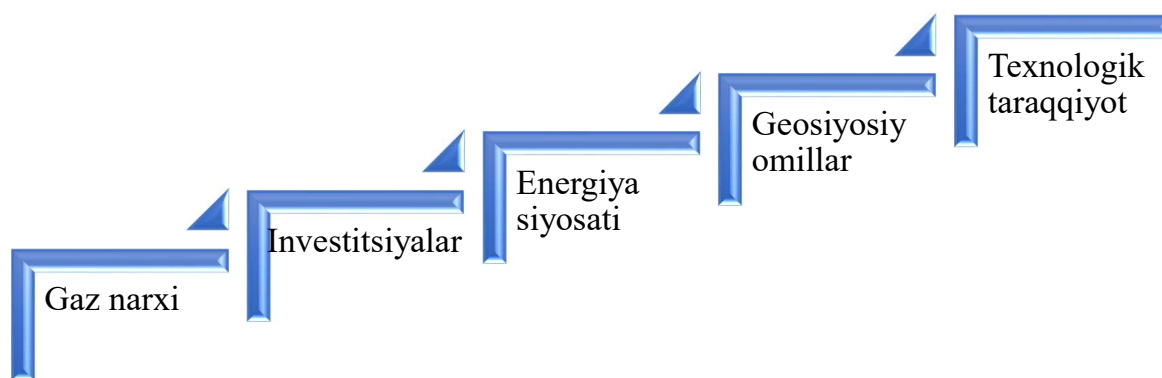
⁵⁴ Кузьмина С.Н. "Социальное партнерство в газовой промышленности" Социальные исследования и практика, 18(3), 63-70, 2020.

⁵⁵ Тимофеев Ф.Л. "Энергетическая безопасность и газовая отрасль" Экономика и безопасность, 13(2), 50-58, 2021.

⁵⁶ Соловьев Н.Ю. "Логистика в газовой отрасли: проблемы и решения" Транспорт и логистика, 6(1), 15-22, 2022.

⁵⁷ Хасанов Р.А. "Международное сотрудничество в газовой сфере: тенденции и перспективы" Мировая экономика и международные отношения, 27(4), 25-34, 2023.

Umuman olganda, gaz sanoatining rivojlanishi turli iqtisodiy omillarga, masalan, gaz narxi, sarmoya, energetika siyosati, geosiyosiy vaziyat va texnologik taraqqiyotga bog'liq. Bu omillar o'zaro bog'liq bo'lib, muayyan mintaqalar va mamlakatlarda sanoatning rivojlanish traektoriyasini belgilaydi. Shu bilan birga, gaz sanoatining rivojlanishi uning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan bir qancha iqtisodiy omillarga bog'liq. Gaz sanoati rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillarni tahlil qilish sanoat rivojlanishini tushunish va bashorat qilish uchun muhim natijalarni olish imkonini beradi. Ushbu tahlil gaz sanoatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan asosiy tendentsiyalar va omillarni aniqlash imkonini beradi. Bular gazga bo'lgan talab, konlarning mavjudligi, infratuzilma holati, davlat tomonidan tartibga solish va texnologik taraqqiyot kabi omillardir. Ushbu omillarning o'zaro bog'liqligi va ta'sirini tushunish kompaniyalar va hukumatlarga asoslangan qarorlar qabul qilishda va gaz sanoatini samarali boshqarishda yordam beradi.

1-rasm. Gaz sanoati korxonalarini rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar⁵⁸

Gaz sanoatining xususiyatlaridan biri uning energiya manbai sifatidagi ahamiyatidir. Gaz energiya ishlab chiqarish va isitish uchun, shuningdek, sanoat jarayonlarida toza va samarali yoqilg'i sifatida keng qo'llaniladi. Nisbatan mavjudligi va issiqxona gazlari emissiyasining pastligi tufayli gaz neft va ko'mir kabi yuqori uglerodli uglevodorodlarga muqobildir va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Gaz sanoati infratuzilma va transport jihatidan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Gazni ishlab chiqarish maydonlaridan yakuniy iste'molchilarga etkazib berish quvurlar va omborxonalarining keng tarmog'ini, shuningdek, suyultirilgan gaz (LNG) uchun maxsus idishlarni talab qiladi. Bu katta investitsiya xarajatlarini keltirib chiqaradi va xavfsiz va samarali gaz tashishni ta'minlash uchun texnik tajribani talab qiladi.

Gaz sanoati rivojiga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillarni tahlil qilish muhim natijalarga erishish va bu omillarning o'zaro ta'siri va sanoatni rivojlantirish shartlarini qanday shakllantirishini tushunish imkonini beradi.

Birinchidan, global gaz talabi gaz sanoati rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biridir. Talab tendentsiyalarini tahlil qilish istiqbolli bozorlarni aniqlash va

⁵⁸ Muallif ishlanmasi.

gazga bo'lgan ehtiyojni prognoz qilish imkonini beradi. Masalan, dunyoning turli mintaqalarida aholi sonining o'sishi va iqtisodiy rivojlanishi energiya iste'moli, jumladan, gaz iste'molining oshishiga olib kelmoqda. Bu gaz sanoatini rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratmoqda.

Ikkinchidan, gaz konlarining mavjudligi va foydalanish imkoniyati ham muhim rol o'ynaydi. Geologik ma'lumotlarni tahlil qilish va turli hududlardagi gaz zaxiralarini baholash sanoatning rivojlanish salohiyatini aniqlash imkonini beradi. Boy gaz konlariga ega mamlakatlar raqobatbardosh ustunlikka ega, chunki ular o'zlarini gaz bilan ta'minlab, uni xorijga eksport qilishlari mumkin.

1-jadval

Gaz sanoati korxonalarini rivojlantirishda moliyalashtirish omillar ta'snifi⁵⁹

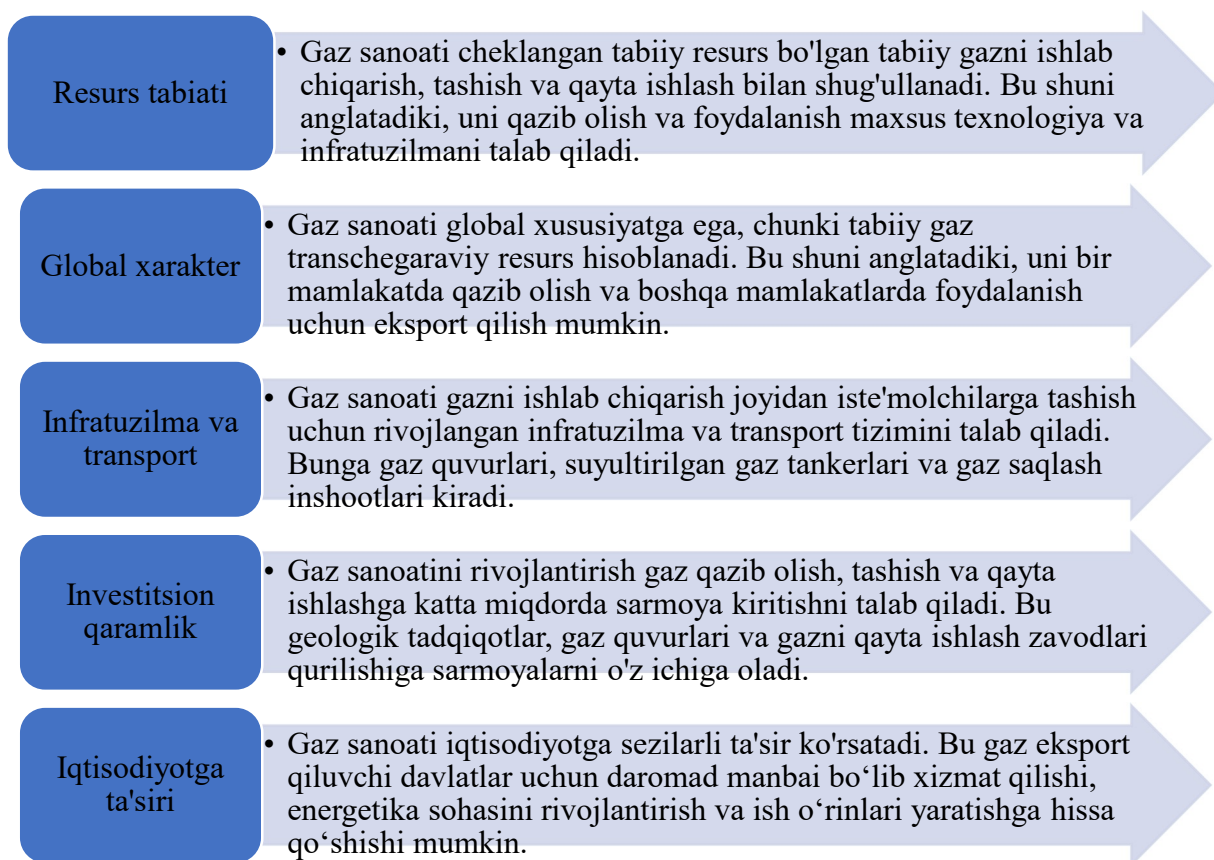
Nomi	Omillar
Gaz narxi	Gaz narxi gaz sanoatidagi kompaniyalarning daromadlari va rentabelligiga bevosita ta'sir qiladi. Gaz narxining yuqoriligi yangi konlarni qazib olish va o'zlashtirishga sarmoya kiritishni rag'batlantirishi, shuningdek, muqobil energiya manbalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Biroq, gaz narxining pastligi ba'zi loyihalarning iqtisodiy samaradorligiga to'sqinlik qilishi va sanoatga investitsiyalarni kamaytirishi mumkin.
Investitsiyalar	Gaz sanoatini rivojlantirish gaz qazib olish, tashish, qayta ishlash va saqlashga katta miqdorda sarmoya kiritishni talab qiladi. Gaz sanoatini rivojlantirishda sarmoya va investitsion muhitning mavjudligi muhim rol o'ynaydi. Huquq tizimining barqarorligi, tartibga solishning shaffofligi va sarmoyalarning yuqori darajada himoyalanganligi investitsiyalarni jalb etish va sohani rivojlantirishga xizmat qilmoqda.
Energiya siyosati	Gaz sanoatini rivojlantirishda davlat energetika siyosati va uni tartibga solish muhim o'rin tutadi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, jumladan, energetika sohasida gazdan foydalanishni rag'batlantirish va sarmoya kiritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish soha rivojiga xizmat qilishi mumkin.
Geosiyosiy omillar	Gaz sanoatiga ko'pincha mintaqaviy siyosiy barqarorlik, geografik joylashuv va xalqaro munosabatlar kabi geosiyosiy omillar ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatlar o'rtasidagi geosiyosiy mojarolar yoki keskinliklar gaz sanoati va xalqaro gaz savdosining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.
Texnologik taraqqiyot	Gaz ishlab chiqarish, tashish va qayta ishlash sohasidagi texnologik innovatsiyalar va taraqqiyot sanoatning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yangi texnologiyalar jarayon samaradorligini oshirishi, xarajatlarni kamaytirishi va gaz sanoatining ekologik barqarorligini yaxshilashi mumkin.

Uchinchidan, gaz sanoatini rivojlantirishda infratuzilma muhim o'rin tutadi. Gaz quvurlari tarmog'i, gaz terminallari va omborxonalar holati va rivojlanishining tahlili infratuzilmaning gaz qazib olish va sotish hajmlarini oshirishga tayyorlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Samarali infratuzilmaning mavjudligi soha rivojiga xizmat qiladi va uning raqobatbardoshligini oshiradi.

To'rtinchidan, davlat tomonidan tartibga solish va soliqqa tortish gaz sanoatining rivojlanishiga ta'sir qiladi. Normativ-huquqiy muhitni tahlil qilish davlat tomonidan sanoatga investitsiyalarni rag'batlantirish yoki cheklash bo'yicha qanday choralar ko'rilayotganini tushunishga imkon beradi. Soliqlar, litsenziyalash va boshqa tartibga solish choralari sohadagi kompaniyalarning ish sharoitlariga va ularning rentabelligiga ta'sir qilishi mumkin. Va nihoyat, gaz sanoatidagi texnologik taraqqiyotni tahlil qilish

⁵⁹Muallif tomonidan tayyorlangan.

tadqiqotning ajralmas qismidir. Yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va ekologik barqarorlikni yaxshilash imkonini beradi. Ishlab chiqarishning yangi usullari va texnologiyalarini ishlab chiqish tahlili gaz qazib olish hajmini oshirish va sanoat uchun yangi imkoniyatlar ochish imkoniyatlarini aniqlash imkonini beradi. Gaz sanoatining iqtisodiyotdagi o'rnini uning energiya xavfsizligi va iqtisodiy o'sishga ta'siri bilan ham bog'liq. Gaz eksport qiluvchi mamlakatlar uchun muhim daromad manbai bo'lib, iqtisodiy taraqqiyot va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga hissa qo'shadi. Moslashuvchan gazlashtirish tizimlari ham chekka va qishloq hududlarida energiyadan foydalanishni ta'minlab, ijtimoiy rivojlanish va hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi.

2-rasm. Gaz sanoatining xususiyatlari va ularning iqtisodiy ahamiyati⁶⁰

Barqarorlik va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga qiziqish ortib borayotganligi sababli, gaz sanoati muammolar va imkoniyatlarga duch kelmoqda. Slanets gazi va qayta tiklanadigan gaz kabi yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, energiya samaradorligini oshirish va gaz-aralash energetika tizimlarini rivojlantirish sohaning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim omil bo'lmoqda. Gaz sanoatining iqtisodiyotdagi o'rnini uning energiya xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati bilan belgilanadi. Gaz ko'plab mamlakatlar uchun asosiy energiya manbai bo'lib, energiya aralashmasining xilma-xilligiga hissa qo'shadi. Shuningdek, u ba'zi mamlakatlar

⁶⁰Muallif tomonidan tayyorlangan.

uchun muhim eksport tovari bo'lib, iqtisodiy o'sish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, gaz sanoati gazni qazib olish maydonlaridan iste'molchilarga tashish uchun murakkab infratuzilmaga ega. Bu gaz quvurlari tarmog'i, gaz saqlash omborlari va suyultirilgan gazni tashish uchun ixtisoslashtirilgan kemalarni o'z ichiga oladi. Bunday infratuzilmani rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash katta sarmoya va texnik ko'nikmalarni talab qiladi. Gaz sanoati bir qancha xususiyatlarga ega va katta iqtisodiy ahamiyatga egadir.

Xulosa

Gaz sanoati korxonalarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar kompleks tusga ega bo'lib, moliyaviy, texnologik, huquqiy, institutsional va ekologik omillar o'zaro chambarchas bog'langan. Tizimli yondashuv asosida ishlab chiqilgan siyosatgina gaz sanoatining barqaror va uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashi mumkin. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ilg'or moliyaviy va boshqaruv mexanizmlarining joriy etilishi soha raqobatbardoshligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Коваленко Т.Е. "Инвестиционная привлекательность газовой отрасли: анализ и перспективы" Экономика и инвестиции, 30(4), 22-30, 2023.
 2. Кузьмина С.Н. "Социальное партнерство в газовой промышленности" Социальные исследования и практика, 18(3), 63-70, 2020.
 3. Лебедев П.С. "Экономическая эффективность в газовой отрасли" Вестник экономики и управления, 15(3), 88-95, 2021.
 4. Никифорова Е.С. "Глобальные тренды в энергетике и их влияние на газовую отрасль" Энергетическая политика, 14(1), 34-42, 2021.
 5. Романов Г.А. "Наука и образование в газовой отрасли: перспективы и вызовы" Научные исследования в энергетике, 11(1), 29-37, 2023.
 6. Сергеев О.Ю. "Технологическое обновление в газовой промышленности" Энергетические технологии и ресурсы, 24(1), 43-50, 2022.
 7. Соловьев Н.Ю. "Логистика в газовой отрасли: проблемы и решения" Транспорт и логистика, 6(1), 15-22, 2022.
 8. Тимофеев Ф.Л. "Энергетическая безопасность и газовая отрасль" Экономика и безопасность, 13(2), 50-58, 2021.
 9. Тихомиров В.С. "Управление проектами в газовой отрасли: подходы и методики" Научный журнал по управлению, 9(3), 41-49, 2022.
 10. Хасанов Р.А. "Международное сотрудничество в газовой сфере: тенденции и перспективы" Мировая экономика и международные отношения, 27(4), 25-34, 2023.
- Яковлева И.А. "Сбалансированное развитие газовой отрасли: концепция и практика" Журнал устойчивого развития, 8(2), 75-82, 2020.